

Sjećanje, istina, pravda

Preporuke za ophođenje s
opterećenom prošlošću

Pređoćeno od
njemaćke komisije Justitia et Pax

Schriftenreihe Gerechtigkeit und Frieden
Izdavač: Njemačka komisija Justitia et Pax
Urednik: Gertrud Casel

Sjećanje, istina, pravda. Preporuke za ophođenje s opterećenom prošlošću.
Predočeno od njemačke komisije Justitia et Pax.

Schriftenreihe Gerechtigkeit und Frieden, Heft 102kr

ISBN 3-932535-80-4

Bonn, September 2004

Izručenje:

Justitia et Pax, Kaiserstr. 161, D - 53113 Bonn,

Phone +49-228-103217 - Fax +49-228-103318 - Internet: www.justitia-et-pax.de

E-Mail: Justitia-et-Pax-Deutschland@dbk.de

Sadržaj

Predgovor	5
1. Uvod	6
2. Osnove razračunavanja s oblikovanjem kroz nepravdu, nasilje i njegove posljedice	11
2.1 Solidarnost sa žrtvama - ponovno uspostavljanje njihova dostojanstva	11
2.2 Diferencirano razračunavanje s počiniteljima	11
2.3 Povratno vezivanje fenomena nasilja na konkretnu ljudsku krivnju i njezine posljedice	12
2.4 Otkrivanje sistematike nasilja i represije	12
2.5 Problemi i izazovi u ophodnji sa posljedicama nepravde i nasilja	13
2.5.1 Strah	13
2.5.2 Stid	13
2.5.3 Obrana	14
2.5.4 Kritički diskursi koji se odnose na samoga sebe	14
2.5.5 Žalost i sjećanje	15
2.6 Uloga vanjskih aktera kod bavljenja opterećenom prošlošću	15
3. Preporuke	17
3.1 Temelj: pravedniji zakoni	17
3.2 Promjena elite	18
3.3 Simbolična politička djela s obzirom na prošlost	19
3.4 Raspodjela monopola nad znanjem	20
3.5 Kritičko novinarsko, znanstveno i umjetničko bavljenje prošlošću	21
3.6 Podrška odgovarajućih kurikuluma za obrazovne ustanove	22
3.7 Pravna i psiho-socijalna rehabilitacija žrtava	22
3.7.1 Ublažavanje materijalnih šteta	23
3.7.2 Odšteta	24
3.7.3 Podrška psihosocijalne reintegracije žrtava nasilja	25
3.7.4 Zaštićene prostorije i otvoreni forumi za žrtve	25
3.8 Odgovarajuće postupanje s umrlima i grobovima žrtava	26
3.9 Ponovno dobivanje etničkog, religijskog i kulturnog identiteta	26
3.10 Kaznenopravni progon počinitelja	28
3.11 Integracija počinitelja i suputnika	29
3.12 Međunarodno promatranje i podrška	30

4.	Crkve i crkvene zajednice kao akteri pomirenja	32
4.1	Preporuke za bavljenje opterećenom prošlošću Katoličkoj crkvi u Njemačkoj	34
4.1.1	Razračunavanje s problemima njemačke prošlosti	35
4.1.2	Podrška razračunavanja s opterećenom prošlošću u drugim kontekstima	36
4.1.3	Jačanje međunarodnih pravnih standarda kod postupanja s umrlima i grobovima	36
5.	Zaključna napomena	37
6.	Privitak	38
6.1	Međunarodne konvencije: Pravila o ponovnom uspostavljanju o dostojanstvu žrtava	38
6.2	Odabrana literatura	39

Predgovor

Njemačka komisija *Justitia et Pax* je 1999. godine uredila projektnu grupu «Postupci mirenja i savladavanje prevladavanje trauma» i istoj dala zadatak, da imenuje konkretna područja na kojima je potrebno djelovati i instrumente za raspravu razračunavanje sa s opterećenom prošlostiprošlošću.

Osim toga su se trebali je valjalo razjasniti uvjeti uvjete za omogućavanje postupaka mirenja i izraditi preporuka preporuku za moralno odgovorno ophođenje sa s nepravdom povijesti. Tom naloguToj zadaći su prethodili jedna međunarodna radionica na spomen-mjestu Buchenwald (1998) kao i nacionalna radionica u bivšoj centrali Ministarstva za državnu sigurnost DDR-a (1999)¹.Te radionice su znatno razradile neizmjeran potencijal postavljanja pitanja.

Projektna grupa je potom uz savjetovanje stručnjaka iz dotičnih regija izradila studije o slučajevima iz Afrike, Amerike, Azije i Europe, u kojima se radilo o samoj represiji, o raspravi sarazračunavanju s istima, o stanju demokratizacije i odnosa između ta tri stvarna stanja. Uskoro je bilo jasno ono što se odražava i u općoj izreci Ljudskih prava, a to je da postoje etničke perspektive, koje su zajedničke za sve kulture i regije. Kulturne i vjerske posebnosti igraju važnu ulogu za vrstu ophođenja sa s prošlim ozljedama povredama ljudskih prava, primjerice u području sjećanja, u kojima rituali i tradicije nalaze svoje mjesto. S obzirom na činjenicu univerzalnosti iskustava nepravde i nasilja postoje univerzalni odgovori na te ozljede povrede ljudskih prava u društvenom i političkom okviru djelovanja. Djelomično su iste upisane navedene u međunarodnim konvencijama, tako npr. pravo žrtava ozljeda povreda osnovnih prava na djelotvornu žalbu, odštetu i rehabilitaciju. Tome pripada i pravo saznavanja istine u pogledu provedenih zločina.

Kao rezultat ocjene studija preko kontakata u zemlji sa s različitih kontinenata, njemačka komisijanjemačko povjerenstvo *Justitia et Pax* prilaže preporuke za ophođenje sa ozljedamas povredama ljudskih prava u prošlosti. Vrlo nam je jasna privremenost i neke granice naše naših dosadašnjih saznanja. Utoliko više nam je važno, da kroz predstojeći dokument stupimo u još jedan dijalog. Iz preporuka posljedično ne proizlazi pravo diskusiju sadržajno zaključitina sadržajno zaključivanje diskusije. Te preporuke se štoviše trebajuštoviše valja razumjeti kao prilog ovoj diskusiji i ponuda ponudu za dublju raspravu. Veliki broj iskustava iz različitih konteksta se međusobno trebaju napraviti korisnim. Ukoliko bi predložene preporuke doprinijele tome, onda su postigle svoj cilj.

¹ Dokumentaciju radionice vidi 6.2. izabrana odabrana literatura

1. Uvod

Režim nasilja i nepravde dugoročno ostavlja djelotvorne posljedice kod dotičnih ljudi i društava. Razarajući potencijal toga nasljeđa se usprkos njegovom utjecaju na sadašnji razvoj sa s pogledom na varljivo «vraćanje ka normali» često podcjenjuje.

Razračunavanje sa s opterećenom prošlosti prošlošću spada u najveće izazove kod stvaranja društva koje je dugoročno sposobno živjeti u miru. U tim kritičnim razračunavanjima sa s nepravdom u prošlosti se u opširnom širem smislu radi o vraćanju političke legitimacije kroz postizanje postizanjem političkog sustava nad ljudskim pravima. Ona uvijek moraju biti kritično mjerilo za aktualno shvaćanje moći (i u demokracijama). Put implementacije struktura sustava naklonjenog ljudskim pravima, kojem se treba dati prednost, je faktički dosada jedini koji kako tako funkcionira – demokratizacija. Put implementacije struktura sustava naklonjenog ljudskim pravima, kojem valja dati prednost i koji faktički do sada jedini funkcionira kako treba, jest demokratizacija.

Kritično razračunavanje sa s nepravdom u prošlosti pri tome nije jedini, ali nužan preduvjet za trajnu demokratizaciju.

To vrijedi i za učvršćena demokratska društva. Način, na koji se neko društvo ophodi sa s prošlosti prošlošću opterećenom nasiljem i posebno sa žrtvama nepravde i nasilja, je uvijek uvijek je i kušnja za stanje njihove demokratske kulture.

«Pogled unatrag», popraćen mjerama za uspostavljanje pravde je uvijek istodobno je uvijek i «pogled unaprijed», pošto je najmanje uvijek onda, kada je iskreno usmjeren, jer je onda, kada je iskreno usmjeren, povezan sa s pripremama za zaštitu budućih ozljeda od budućih povreda ljudskih prava. Naposljetku u tome U tomu naposljetku i leži glavna preventivna funkcija takvih rasprava sarazračunavanja s nepravdom i nasiljem. Drugi oblici ophođenja sa s opterećenom prošlosti prošlošću kao generalna amnestija, koja bezuvjetno vodi ka k društvenoj amnestiji, slijepom nagonu gonjenja, nejednoliko postupanje sa s počiniteljima npr. u korist glavnih odgovornih i u korist njihovih pomoćnika kao i instrumentaliziranje instrumentalizacija tuge u ideološke i vjerske svrhe, po našem iskustvu ne predstavljaju etičku i prihvatljiva etičku, prihvatljivu i u tom smislu i trajno djelujuću alternativu.

U njima je sadržana kušnja jednostavnog puta, «jasnog» i kratkoročnog «rješenja». Iako bi bilo lijepo povući završnu crtu, to je nerealno i prekriva rane koje se trebaju zaliječiti, umjesto da se sudjeluje na u njihovom njihovu liječenju. Kratkotrajno djelovanje relativnog «zadovoljavanja» situacije samo u rijetkim slučajevima stoji u opravdanom odnosu prema srednjo-srednjoročnom i dugoročnom trovanju političke i društvene klime.

U daljnjem želimo pozvati na put, koji na prvi pogled sigurno izgleda kompliciran i mučan mukotrpan, ali koji se orijentira prema ljudima koji pate i stalno slijedi slici vodilji uzor pomirenog društva sposobnog za mir.

Pri tome nam je jasno, da su prigode za prve, odlučujuće korake u tom pravcu vrlo često povezane sa uskim vremenskim periodima razdobljima. Ako se te prigode popuste, potrebne mjere se obično mogu provesti samo sa znatno većim naporima uz znatno veći napor. Istovremeno je razračunavanje sa opterećenom prošlosti razračunavanje s opterećenom prošlošću istodobno je postupak, koji se može provesti samo u vrlo dugom postupku koji traje više generacija. O pitanju, na koji se način taj postupak može prikladno poticati, se mora uvijek uvijek se mora nanovo raspravljati između različitih društvenih grupa. Pri tome se valja, polazeći od dotične situacije u nekoj zemlji, specifično treba odmjeriti, na koji način se preporučeni elementi trebaju ostvariti, tako da se projekt u cijelosti potiče poticanjem cjelokupnog projekta. Načelno se ovdje sa pod pojmom «nepravdom i nasiljem nepravda i nasilje» misli na sve vrste povreda ljudskih prava. Na prvom mjestu pri tome stoje posebno teške povrede ljudskih prava kao genocid, ropstvo ili trgovanje robljem, samovoljna, sumarna, ekstra legalna izvanzakonska smaknuća, nestajanje ljudi, mučenje, seksualno nasilje ili drugi okrutni, neljudski nehumani ili ponižavajući postupci ili kazne, nastavljajuće samovoljno lišavanje nastavljanje samovoljnog lišavanja slobode kao i sistematsko diskriminiranje.

Kao žrtve Žrtvama se smatraju osobe «koje su individualno ili kolektivno kroz djela ili propust djelima ili propustima, koje čine [...] povrede [...] međunarodno priznatih normi ljudskih prava, pretrpjeli štetu, uključujući fizičku i psihičku nepravdu.»²

U tom smislu se kao žrtve mogu gledati promatrati i članovi obitelji primjerice «nestale osobe», pošto jer im je kroz nedostatak nedostatkom te osobe i nesigurnost nepoznavanju njegove sudbine o njoj sudbini također nanosena nepravda i bol.

Među počiniteljima se treba razlikovati između onih valja razlikovati one, koji na višoj političkoj razini snose odgovornost za povredu ljudskih prava i onih one, koji su proveli počinili zločine. Za obadvije obje grupe su nadležni sudovi. Osim toga oni, koji su omogućili ta stanja, među onima, koji su proveli povrede ljudskih prava, to znači sljedbenicima, snose moralnu tj. političku krivicu krivnju.³

U daljnjem se centralno razumijevanje, koje se moglo dobiti u razračunavanju projektne grupe sa nizom primjera slučajeva, skiciralo i moglo dati preporuke za društveno djelovanje općenito i crkveno djelovanje posebno. U daljnjem će se skicirati

² Boven, Theo van, The Right to Restitution, Compensation and Rehabilitation for Victims of Gross Violations of Human Rights and Fundamental Freedoms. In: State Responsibility and the Individual: Reparation in Instances of Grave Violations of Human Rights, ed. by A. Randelzhofer and C. Tomuschat, The Hague 1999, S. 352

³ U vezi sa time vidi putokazna izlaganja Karla Jaspersa. In: Jaspers, Karl, Die Schuldfrage. Heidelberg 1946 (Pitanje krivice Heidelberga Pitanje krivnje. Heidelberg 1946).

nekoliko centralnih stajališta, koje se moglo dobiti nizom primjera u razračunavaju projektne grupe, i dati preporuke za općenito društveno i posebno crkveno djelovanje. Pri tome se preporuke usmjeravaju kako na društva, u kojima se promijenio režim, tako i na ona društva, u kojima se isto želi. želi isto.

Osnovni uzor i funkcije djelovanja nasilja pokazuju fundamentalne sličnosti.

Psihološko-socijalne posljedice nasilja nad ljudima i društvima u svim razlikama podliježu intenzitetu, trajanju itd. istog uzorka obrasca djelovanja. Neovisno o njihovom povijesnom povodu kao i konkretnom obliku provođenja nasilja, sustavi nasilja dužim trajanjem posebno naginju ka tom, da se dotična društva i osobe, koje se ne definiraju kao neprijatelj (ponekad i onda), uvežu uključe u sustav. Sa tim prodiranjem nasilja u društvene odnose pristižeS tim prodiranjem nasilja u društvene odnose povezan je gubitak povjerenja unutar društva i među društvom. Istovremeno se tradicionalne socijalne strukture i tradicije diskreditiraju tj. razaraju. Istodobno se diskreditiraju, tj. razaraju tradicionalne socijalne strukture i tradicije. Sustav uvezivanja upletanja u nepravdu i nasilje potiče tendencije ka k niveliranju spoznaje nepravde. Posebno te tendencijeTe tendencije posebice rastu vremenom i postaju žešće u sustavu nasilja.

Iskustva nepravde i nasilja se duboko utisnuduboko se utiskuju u sve dotične osobe i društva.

Ljudi su manje ili više svjesno izloženi tom oblikovanju kroz nepravdu i nasilje. Kod žrtava je ta okolnost očigledna. Ali ona se kako za počinitelje, tako i za velike mase gledatelja, onih koji odvrćaju pogled i sljedbenike može dokazati. Ali ona se može dokazati kako za počinitelje, tako i za velike mase promatrača, onih koji odvrćaju pogled i sljedbenike. Za iskustvo nasilja je potrebno tumačenje. Baš Upravo kolektivna iskustvakolektivno doživljavanje nasilja ostavljaju utisak na uzorak obrazac tumačenja, koja su potrebna za ponovno uspostavljanje pogleda na svijet, unutrašnjeg reda, identiteta pojedinca kao i društva. Situacija nemoći iskustvanemogućnosti doživljavanja nasilja se pokušavapokušava se ublažiti kroz objašnjavanje i davanje smislaobjašnjavanjem i osmišljavanjem. Razvoj pogleda na svijetsvjetonazora, koji poznaje porijeklo podrijetlo opasnosti i koji subjektivno pojašnjava, je centralnisredišnji je korak za stvaranje onog minimalnog dijela povjerenja u svijet, koji je ljudima i društvima potreban za egzistenciju. Ali razvoj tog uzorka obrasca tumačenja sadrži

opasnost, da se potiču od podržavanja projekcije obrazložene emocionalnim i egzistencijskim potresima i da se iste pretvorepretvaranja istih u osnovu pogleda na svijet. Ta subjektivno naklonjena tumačenja treba valja otvoriti drugim perspektivama na prošle događaje i dovesti do razumijevanja vlastitog utjecaja. Istovremeno se u pogledu na svladavanje prevladavanja posljedica nasilja kod izravno dotičnih pogođenih osoba ne treba predati iluzijama. U onim slučajevima, gdje je prevladavanje iskustva doživljaja nasilja tako veliko, da se, kao u slučaju traumatiziranja, ne može individualno uvjerljivo tumačiti, već se može samo potisnuti, dotične pogođene osobe na poseban način ostaju zatočene u svojim iskustvima. Čak i u onim slučajevima, gdje je moguće kognitivno nadoknađivanje događajakognitivna nadoknada događaja moguća, u najboljem je slučaju dovoljno, dotičnima pomoći da žive sa s traumatiziranjem. Ali ju ga se ne može izliječiti. Pred pozadinom teškim teških povreda ljudskih prava, koji su se dogodili dogodile u prošlosti, u situaciji društvenog prijelaza, sve socijalne grupe moraju nanovo ustvrditi utvrditi svoj izmjenični međusobni odnos. Pri tome je bitno suočiti se sa prošlostis prošlošću, pošto jer se prijelazne strukture inače u suprotnom slučaju ne mogu pokrenuti, stari načini postupanja i rezentimenti srdžbe se ne mogu predati generacijama i isti se u kriznim vremenima, sa dodavanjem slikaobogaćeni stvaranjem legendi i lažilažima, mogu ponovno oživjeti.⁴

Načini tumačenja i strukture shvaćanja između socijalnih velikihvelikih socijalnih grupa kao npr. nacija, prihvaćaju kolektivne strahove i težnje. U njima se zrcali odražava povijesno iskustvo. Povijesno narasli načini tumačenja stvaraju arsenal, koji kod zajedničke obrade stvarnih problema često igra vrlo bitnu ulogu i koji se često može preoblikovati do svoje nerješivosti.

Posebna pažnja, posebno u slučaju doživotnog utjecaja nasilja, mora biti usmjerena tradiranju prema posredovanju iskustva nasilja između generacija. Neobrađena iskustva nasilja i krivice krivnje se u svjesnom i nesvjesnom obliku predaju od generacije do generacije i oblikuju ponašanje aktera u dnevnom obliku, kojeg često uopće više ne uočavaju ili pretežno više ne razumiju. Ta moguća osamostaljenja načina tumačenja i ponuda identiteta, koji osnivajukoji se temelje na iskustvu nasilja, predstavljaju opasnost koja se ne smije podcijeniti.

Za političku i praktičnu razmiricu sa s oblikovanjem društva kroz iskustva represije i nasilja je potrebnopotrebno je analizirati njene partikularne uvjete.

Zasigurno se iskustva nasilja u pogledu fundamentalne sličnosti svojih osnova mogu poistovjetiti.Zasigurno se mogu poistovjetiti iskustva nasilja u pogledu fundamentalne

⁴ Gerechter Friede. (Pravedni mir) izd. Sekretariat Tajništvo njemačke biskupske konferencije, Bonn 2000, S. 63ff

sličnosti svojih osnova. Ali oni se čine pod konkretnim nezamjenjivim povijesnim okolnostima, a njihovi razmjeri se mogomogu se artikulirati i obraditi samo pod tim uvjetima. Stoga je za razračunavanje sa s opterećenom prošlosti prošlošću od središnje važnosti, da se svaki dotični slučaj razmotri u svojoj posebnosti. Jer i onda, kada su osnove uticaja utjecaja nasilja iste, ovisno o trajanju, intenzivnosti, obliku, tradicionalnim i kulturnim strukturama i načinima ili stupnju ustrajnosti nepravde i nasilja, iskustvo nasilja može dovesti do vrlo različitih oblika artikulacije. Tako postoji vrlo velika razlika u tome, da li se kao u Gvatemali može posegnuti ka postojećim socijalnim strukturama i sa time povezanim kulturnimmože li se kao u Gvatemali posegnuti za postojećim socijalnim strukturama i s time povezanim kulturnim kanonom Maja ili su kao u Rusiji takve strukture i njeni nositelji dalekosežno uništeni. Kod svih afiniteta, koji se trebaju utvrditikoje valja utvrditi, ne može postojati jedinstveni plan za ophođenje sa prošlostis prošlošću opterećenom nasiljem. Ipak se mogu imenovati neki središnji elementi za postupak razračunavanja sa s opterećenom prošlostiprošlošću.

2. Osnove razračunavanja sa s oblikovanjem kroz nepravdu, nasilje i njene njegove posljedice

2.1 Solidarnost sa žrtvama - ponovno uspostavljanje njihovog njihova dostojanstva⁵

Za svladavanje prevladavanje nasilja je potrebno naučiti, stvarnost vidjeti sa očima žrtava tj. dotičnih drugih drugih pogodenih osoba. Procesi mirenja se trebajuProcese pomirenja valja mjeriti na solidarnosti sa žrtvama i poštovanjem prema njima. U bitne zadatke zadaće u vezi sasvezi s time spada učiniti učiniti što je moguće, kako bi se ponovno uspostavilo dostojanstvo žrtava [vidi poglavlje 3.7]. Treba seValja poticati praktična praktičnu solidarnost, koja saslušava brige i nevolje žrtava i udovoljava njenim zahtjevima. Pri tome pravnoj, socijalnoj i političkoj rehabilitaciji pripada nepregorljiva neophodno potrebna uloga. Osim toga vrijedi, da se posebno za žrtve stvoreZa žrtve valja osim toga posebice stvoriti «zaštićeni prostorzaštićene prostorije», u kojima se o njihovim iskustvima na primjeren način može razgovaratina primjeren način može razgovarati o njihovim iskustvima. Osim Pored toga se zahtijeva posebna pozornost, kako bi se moglo usprotiviti tendencijama ka marginaliziranjumarginaliziranja žrtava.

Takve tendencije, koje nerijetko imaju i prikarne neugodne ekonomske posljedice za dotičnepogođene osobe, uobičajeno je se doživljavaju kao nastavak ograničenja uzrokovanih nasiljem. Ne manje problematična je tendencija, koja se često promatra, za ideološko instrumentaliziranjeideološke instrumentalizacije politički prikladnih žrtava, kojoj se jasno i odlučno treba valja suprotstaviti.

2.2 Diferencirano razračunavanje sa s počiniteljima

Preko Osim solidarnosti sa žrtvama postoji nužnost diferenciranog razračunavanja sa s počiniteljima [vidi poglavlja 3.10 i 3.11]. Pri tome trebavalja, ma koliko to teško bilo teško u pojedinačnom slučajuu pojedinačnim slučajevima bilo teško, istima priznati sposobnost za preokret i držati u pripravnosti ponude za njihovu psihičko-psihosocijalnu pratnju. Prebrza i općenita kažnjavanja većinom udovoljava udovoljavaju društvenoj potrebi za ponovno uspostavljanjeponovnim uspostavljanjem povezanosti unutar društva kroz izopćenjeizopćenjem «krivaca». Produbljenom

⁵ Vidi prilog

djelovanju nasilja se na taj način ne može udovoljiti. To ne znači odricanje odustajanje od kazneno-pravnog gonjenja. Ono se štoviše izričito preporučapreporučuje, jer inače u suprotnom slučaju postoji opasnost, da se faktička amnestija pretvori u opće zaboravljanjeopći zaborav.

Zahtijevano razračunavanje nastoji stvoriti diferencirani pogled na različite oblike vrste počinitelja. Ono počinitelje ozbiljno shvaća u njihovom njihovu nemarnom zatajivanju i ne traži bezazleno relativiranjebezazlenu relativizaciju.

2.3 Povratno vezivanje fenomena nasilja na konkretnu ljudsku krivicu krivnju i njene njezine posljedice

Tek kroz utvrđivanje, da nasilje uvijek osniva na konkretnoj ljudskoj krivici i njenim posljedicama, u dotičnim se situacijama to često, bez bezazlenosti, kao presnažno doživljeni fenomen nasilja može svesti na njegovu stvarnu mjeru. U povratnom vezivanju nasilja na ljudsko mirodobno djelovanje i ljudska sposobnost krivice, koja je uključena u to, leži bitan ključ za djelotvorno učinkovito djelovanje mira i pomirenja. Jer sa s tim povratnim vezivanjem se, suprotno tobožnjoj nemogućnosti iskazivanja nasilja, oslovljava sposobnost preobraćenja. Opraštanje Oprost i pomirenje se mogu postići tako, da se suprotstavi opterećenoj prošlosti. Oproštaj Oprost i pomirenje se ne mogu dogoditi na apstraktno-opći način, a ni zahtijevati. Oni su konkretni i mogu se dogoditi samo onda, kada je razjašnjeno tko je komu što učinio i tko kome i što uslijed toga može oprostiti.

2.4 Otkrivanje sistematike nasilja i represije

Ali povratno vezivanje fenomena nasilja na konkretnu ljudsku krivicu i njene posljedicePovratno vezivanje fenomena nasilja na konkretnu ljudsku krivnju međutim promašuje svoj cilj, ako se ne priopće i kako sistematski tako i strukturni uvjeti nepravde i nasilja [vidi poglavlja 3.5. i 3.6.]. Režim nepravde i nasilja sadržava signifikantnu tendenciju da ljude uveže umiješa u svoje spletke i da ih napravi sukrivcima. To vrijedi u puno slučajeva, posebno napose u pogledu na žrtve.

Razračunavanje sa s nepravdom i nasiljem, koje je usmjereno ka k pomirenju, kao i njene njegove posljedice ima za preduvjet bezuvjetno razjašnjavanje preko njegovih svojih nositelja, struktura i djelovanja, npr. u načinu shvaćanja ili stereotipima. Pri tome se trebavalja razviti opširan pogled na nasilje i posljedice nasilja. Tome pripada npr. uviđavnost, da i nasilje koje se izvodi iz zbog razloga opravdane samozaštite izvodi kao

nužna pomoć, kako kod žrtava tako i na drugi način kod počinitelja za sobom ostavlja duboke rane. Za sobom kako kod žrtava tako i na drugi način kod počinitelja ostavlja duboke rane. Otkrivanje individualno i strukturno uvjetovanog nasilja u djelovanju različitih aktera kao i imenovanje osoba na koje utiče nasilje i posljedice nasilja, kako žrtvama tako i počiniteljima, je pod pametnim osvrtanjem na političke mogućnosti uvjet za društveni i individualni preokret.

2.5 Problemi i izazovi u ophodnji sa posljedicama nepravde i nasilja

Središnji izazov u ophođenju sa posljedicama nepravde i nasilja pored ponovnog uspostavljanja dostojanstva žrtava se sastoji i u tome, da se o posljedicama raspravlja na prikladan način. Načelno se trebaju ustvrditi neki tipični načini reakcije na iskustvo nasiljalja utvrditi neke tipične načine reakcije na iskustvo nasilja, koje se ovisno o strukturi političkih, socijalnih i kulturnih uvjeta iznose na različiti načinkoji se različito izražavaju s obzirom na strukturu političkih, socijalnih i kulturnih uvjeta. Pri tome treba napomenuti, da seksualizirano seksualno nasilje specifično pojačava probleme.

2.5.1 Strah

Razračunavanje sa krivicoms krivnjom i nasiljem je jošjoš je jače zaposjednuto strahom, što je vremenski ili emocionalno bliže iskustvu nasilja. Ako su počinitelji još uvijek neotkriveni i uživaju društveno priznanje, faktor čimbenik strah se posebno napose kod preživjelih skoro uopće ne može precijeniti.

2.5.2 Stid

Kako kod jednog ne malog dijela počinitelja tako i kod velike većine preživjelih žrtava su manjemanje su ili više izraženi jaki osjećaji stida. Na strani počinitelja, ortaka, gledateljapromatrača, onih koji odvrćaju pogled, se većinom neartikulirano iskustvo kriviceneartikulirano iskustvo krivnje većinom doživljava kao parcijalni gubitak samopoštovanja. Kod žrtava se u stidu izražava doživljeno poniženje. Stid, koji se istovremeno istodobno kod počinitelja treba ozbiljno shvatiti kao pozitivan element ne uništenogneuništenog shvaćanja prava, načelno sprječava individualno individualnu i društveno društvenu želju i sposobnost govora nasuprot iskustva nasilja i krivicekrivnje. On isto kao i strah vodi ka obrambenim reakcijama.

2.5.3 Obrana

S obzirom na realno ugrožavanje za pozitivne vlastite slike pozitivnih vlastitih slika individua i društva, obrambene reakcije nisu iznenađujuće. One sežu od hladnog ili ljutitog nijekanja, preko potiskivanja, šutnje i relativiranog relativiziranog prikazivanja bezazlenim do heroiziranja vlastitog ponašanja. Druga strana ovog zadnjeg je demoniziranje dotičnog krivca. Demoniziranje potiče tendenciju za nediferenciranom tužbom kao i želju za osvetom.

Sa pogledom na tematiziranje iskustva nasilja, heroiziranje pojedinačnih grupa žrtava nije manje problematično, pošto marginalizira ka drugoj grupi žrtava i istovremeno uz pomoć promišljenog nadtumačenja tumačenja događaja – da libilo nacionalno ili vjerski – prebrzo prekriva iskušano doživljenu besmislenost nasilja i krivice krivnje i ne daje da se o tome priča.

Jedna druga obrambena strategija se može naći u priči o potrebnom povratku ka normalnosti, koja pod izgovorom pomirenja preko prešućivanja prešućivanjem nasilja vodi ka k nekritičnom izjednačavanju sa s počiniteljima.

2.5.4 Prekarni **Kritički** diskursi koji se odnose na samog samoga sebe

Jedan od centralnih problema kod ophođenja sa prošlosti opterećenoj nasiljem leži u tendenciji ka ka prekarnoj diskursijikritičkim diskursima koja sekoji se odnosi odnose na samog samoga sebe. Pred pozadinom društvene i individualne nesigurnosti, koja se pokreće kroz nasilje i iskustvo nasilja tj. koja se može pokrenuti kroz razračunavanje sa s njome, može se shvatiti da se pojedinci kao i različite društvene grupe svojih dotičnih partikularnih iskustava skupljaju u specifičnim sustavima tumačenja dosada mogu čak i zaustaviti. Baš kod grupa žrtava je ovaj sustav tumačenja vrlo često predstavlja važnu zaštitnu funkcijuOvaj sustav tumačenja upravo kod grupa žrtava vrlo često predstavlja važnu zaštitnu funkciju, koju treba znati razumjeti.

U ovim raspravama se posebice u kontekstu počinitelja nalazi tendencija smanjivanja vlastitog udjela u nepravdi i nasilju i shvaćanja samoga sebe kao skupine koja je samo reagirala na nasilje doneseno izvana. Pri tome se zatvorenost ovih obrazaca tumačenja može prostirati tako daleko da u njima nestaje potrebno shvaćanje nasilja i nepravde, a kao posljedica i svjesnost nepravde prema vlastitim djelima. Takvi sustavi tumačenja se mogu dugoročno održavati samo uz isključenje žrtava i preživjelih odn. uključenje samo specifičnih skupina žrtava. Stoga pridonose dalekosežnoj marginalizaciji isključenih žrtava i preživjelih, koji u tomu nerijetko doživljavaju nastavak pretrpljenog

izopćenja i progona. Za primjereno ophođenje s doživljajem nasilja valja zbog toga pronaći put prodora kroz tu problematičnu usmjerenost prema samome sebi i odgovarajućeg unošenja perspektiva preživjelih u društvene debate. Takva promjena perspektiva je jedan od središnjih preduvjeta za shvaćanje vlastitog pečata nepravde i nasilja sa strane društva i pojedinaca. Osim toga je pravedno prema žrtvama i preživjelima stvoriti društveni prostor za njihove perspektive i iskustva te ih time barem naznačiti oslobađanje iz neugodne izolacije.

2.5.5 **Žalost i sjećanje**

Uz podršku i izgradnju društvene i individualne sposobnosti raspravljanja o doživljaju nasilja i krivnje valja ojačati odn. stvoriti mjesta i oblike osobne i društvene žalosti, u kojima će svoje mjesto naći krivnja, gubitak i nenadomjestivo [pogledajte poglavlje 3.8.]. Koliko god da su važne ponude osjećanja i tumačenja, cilj mora biti stvaranje kulturnih suodnosa, u kojima polazeći iz žalosti i sjećanja mogu doći u pitanje. Tu je uključen pledoaje za otvorene diskurzivne oblike sjećanja, u kojima se na prikladan način mogu voditi potrebne rasprave. Tendenciji ka zatvorenosti tumačenja valja suprotstaviti kritički impuls, koji postavlja pitanje o konkretnoj društvenoj funkcionalizaciji tumačenja.

2.6 Uloga vanjskih aktera kod bavljenja opterećenom prošlošću

Načelno valja imati na umu da se vanjskim akterima – dakle akterima, koji nisu u uskom smislu uključeni u odgovarajuću konstelaciju konflikta – za svladavanje nasilja pripisuje podređena, premda u najboljem slučaju visoko produktivna uloga [vidi poglavlje 3.12.).

Uloga vanjskih aktera može prema smislu preuzeti oblike ublažavanja, popratnog nadzora odn. pružanja specifične ekspertize iz vlastitog okružja iskustava. Vanjski akteri mogu dati korisne impulse u prevladavanju neosnovano egocentričnih pristupnih govora upravo stoga što imaju podređenu ulogu u formiranju interpretativnih i doživljajnih obrazaca. Preduvjet za vanjsko djelovanje su,

- konkretno naznačene potrebe sa strane internih aktera,
- stručna i metodička kompetencija,
- otvorenost i pripremljenost za bavljenje s tradicionalnim i lokalnim pokušajima rješavanja konflikata,
- povjerenje internih aktera,

- kao i s time povezana najviša moguća transparentnost glede vlastitih pristupa i interesa za konfliktne konstelacije koje valja obraditi.

To naposljetku posebice vrijedi za aktere, koji su unatoč svojoj nepripadnosti užem konfliktu u njega uključeni na opširniji način. (Primjer: države Europske unije s obzirom na rat u bivšoj Jugoslaviji).

Vjerodostojnost vanjskih aktera osim toga ovisi naposljetku i o tome koliko se pošteno i samokritički odnose ili su se odnosili prema «vlastitim» konfliktnim konstelacijama.

Posebne prigode pruža komparativni pristup refleksiji različitih modela nasilja. U usporedbi dolaze do izražaja kako specifični tako i općeniti aspekti problema nasilja. Upravo pri dugotrajnom izražavanju nasilja, kod kojeg postoji tendencija koju se još uvijek ne spoznaje kao takvu, omogućava usporedba dublju svijest dotičnih struktura, jer se naučeni obrambeni mehanizmi kod drugog primjera ne aktiviraju na isti način. Uz ovo metodičko značenje ohrabrivanju internih aktera doprinosi i razmjena s vanjskim akterima, koji svoju ulogu suzdržano shvaćaju na odgovarajući način. S obzirom na dinamiku obeshrabrivanja, koja proizlazi i iz dugih rokova potrebnih za obradu kao i često velikog pritiska pod kojim se nalaze interni akteri, ovaj čimbenik se ne bi trebao premalo cijeniti.

3. Preporuke

3.1 Temelj: pravedniji zakoni

Mogućnost provođenja konkretnih političkih mjera glede prošlosti u promjenjivom društvu često se daje u prekratkom vremenskom razdoblju. Valja dakle prepoznati i iskoristiti naklonost sata. Svi kasniji pokušaji djelovanja u tom pravcu su u pravilu povezani sa znatno većim naporom.

U svezi s tim je od temeljne važnosti donošenje zakona, koji jamče rehabilitaciju i odštetu žrtava uključivo s njihovim pravnim savjetovanjem, medicinskom skrbi i ponovnim socijalnim uključivanjem u društvo. Za provedbu zakona moraju se staviti na raspolaganje odgovarajuća financijska sredstva. I otkrivanje istine o počinjenim kršenjima ljudskih prava valjalo bi sistematski podržati jasnom zakonskom regulativom kao što su otvaranje arhiva, pristup grobovima i podrška znanstvenim istraživanjima. Osim toga je i za ustanove kao što su lustracijski postupak⁶ i povjerenstva o istini potrebna zaštita odn. sankcioniranje sa strane legislative. U mnogim situacijama mora se osim toga donijeti program zaštite svjedoka i osigurati zaštitu javnim pravobraniteljima, novinarima i znanstvenicima koji se bave represivnom poviješću.

Potrebni su i drugi osnovni zakonski akti kako bi se ubrzali procesi demokratizacije koji su bitan preduvjet za široko stavljanje u koštac s prošlošću. Valja osigurati demokratsko funkcioniranje države, praksu pravosuđa u pravnoj državi, neovisnost medija kao i zaštitu ljudskih prava. Svi se zakoni staroga sustava, koji legitimiraju autoritarne i diktatorske strukture, moraju staviti izvan snage. U konačnici valja razbiti i te strukture same, primjerice zabranom zločinačkih organizacija i njihovih slijednica.

Obrazovanje osoblja za sudove, socijalne i medicinske ustanove, koje će se školovati posebice glede postupanja s ljudima traumatiziranim prošlošću, dalji je korak konstruktivnog stavljanja u koštac upravo s tom prošlošću.

S obzirom na ograničena financijska sredstva moraju se često postaviti prioritetai glede određenih plaćanja reparacije. U biti bi trebali biti ovisni o stvarnoj financijskoj situaciji države odn. dotičnih poduzeća ili udruga i o težini počinjenih prekršaja.

⁶ Lustracijski postupci označuju postupke, tijekom kojih se razjašnjava jesu li se aktualni vršitelji službenih funkcija svojim djelovanjem u prijašnjem režimu diskreditirali na način koji zabranjuje dalje vršenje službenih funkcija.

Promijenjenim zakonodavstvom značajnije može napredovati demokratizacija politike i društva. Postavljanje ciljeva glede političkog postupanja s prošlošću opterećenom nasiljem bi se stoga trebalo i zakonski osigurati. Za postupanje s ljudima traumatiziranim u prošlosti valjalo bi posebno obrazovati osoblje, koje je zaposleno kod sudova i u socijalnim te medicinskim ustanovama. Za sve ove korake su potrebna odgovarajuća financijska sredstva.

3.2 Promjena elite

Promjenom zločinačkog režima ne raspušta se automatski i elita, koja je bila nositelj toga sustava i koja je s njime kolaborirala, čak i ako se kompromitirala u mnogim slučajevima. Pritom se može raditi o pripadnicima nekadašnjih državnih struktura vlasti uključivo s birokracijom, sigurnosnim aparatom, pravosuđem, gospodarstvom, ali i o liječnicima, učiteljima, novinarima ili svećenicima.

Obnova elite, koja zaposjeda ključna mjesta ili položaje od povjerenja, je uz strukturnu promjenu državnog bića naznačena ne samo zbog toga da bi se i na vlastitoj razini proveo prekid s prijašnjim režimom. Kod nedostatnog ocjenjivanja odn. lustracije postoji opasnost da se stari obrasci ponašanja i pravila – bez obzira na ideologiju – neopazice, tobože pod površinom, preuzmu u društvo u nastajanju, kao što je to primjerice sklonost nasilničkim strategijama, konspirativnom, netransparentnom djelovanju i isključivanju javnosti iz poslova koji se tiču cijeloga društva. Osim toga postoji opasnost da dosadašnji nositelji vlasti podržavaju i surađuju samo sa sebi sličnima, a ne s nekadašnjim protivnicima odn. diskriminiranim osobama odn. prognanicima, te da svoj aktualni položaj možebitno zlorabe i za brisanje tragova počinjene krivnje sa svoje strane i paraliziranje onih, koji to nastoje objelodaniti.

Koraci u obnovi elite mogu se sastojati u tomu da

- se onima, koji su se kompromitirali u prijašnjem sustavu, tijekom lustracije za određeno vrijeme (ili zauvijek) oduzme pasivno pravo glasovanja;
- da ih se otpusti s ključnih položaja odn. položaja od povjerenja u državi i društvu;
- da se unište njihove često neformalne mrežne strukture;
- da se u sigurnosnom sektoru provedu temeljne strukturne promjene, koje će dovesti do promijenjenih koncepata popunjavanja osoblja.

U slučaju svećenika, pravnika, liječnika i novinara, koji se nisu nalazili u državnoj službi, lustracijski bi postupak trebala provesti ustanove kao što su strukovne udruge ili neutralna povjerenstva.

O kompromitiranim osobama se mora obavijestiti pojedinačno društvo sukladno posebnim vrstama krivnje i upletenosti u pojedinom slučaju. Ne smije se podcjenjivati

učinak javne rasprave koja rezultira iz takve prakse. Javna rasprava kroz govor i repliku svagda donosi svjesno stavljanje u koštac s prošlošću. S druge strane pravnih procesa je prema osnovnom državno-pravnom shvaćanju primjereno vođenje ove rasprave o obnovi društva iz njegove unutrašnjosti pripisivanjem – sa svom pruženom pozornošću i skrbi – tematiziranih i dokazivih radnji, kojima se krše ljudska i osobna prava, konkretnim osobama.

Preduvjet za odgovarajuću promjenu elite je mogućnost osobne obnove uz pomoć primjerenih snaga, koje do sada nisu dolazile do izražaja, ili novog obrazovanog osoblja ili vanjskih aktera.

Za provođenje brze i duboke promjene elite moraju se uzeti u obzir različiti čimbenici kao što su primjerice

- kolik je bio udio zapletenosti sa starim režimom unutar pučanstva;
- koliko ustrajno stari orijentacijski obrasci nastavljaju živjeti u društvu;
- koliko jaki su razumijevanje ili otpor stare elite odn. kakvu osnovu vlasti ima novi sustav (eventualno i uz potporu izvana);
- u kojoj mjeri utjecajni vanjski akteri podržavaju ili koče tu promjenu elite.

Osobe, koje zauzimaju ključna mjesta ili položaje od povjerenja u državi i društvu (predstavnici birokracije, sigurnosnog aparata, pravosuđa, gospodarstva; ali i liječnici, učitelji, novinari i svećenici), trebalo bi podvrgnuti lustracijskom postupku.

3.3 Simbolična politička djela s obzirom na prošlost

Važan oblik političkog djelovanja u opisanom kontekstu je službeno priznanje krivnje prema žrtvama.

Način bavljenja opterećenom prošlošću manifestira se osim toga u simboličnim političkim djelima. Ta djela su prikladna da se pučanstvu prikaže distanciranost od starog nepravičnog režima ili da ga se – kod suprotnih signala – opravda. Takva simbolična djela mogu biti

- preimenovanje ulica, ustanova (npr. škola) i regija;
- uklanjanje starih spomenika (spomen-ploča, spomeničkog mjesta, muzeja) i uređivanje novih;
- ukidanje starih blagdana i uvođenje novih;
- zamjena himne kao i državnih simbola starog režima novima.

Ako je društvo spremno na prekid sa starim nepravičnim sustavom, gore spomenute korake će odmah trebati staviti na dnevni red. Pritom se ne radi o pukom uništavanju starih simbola, nego o predočavanju koja imena, mjesta, događaje i znakove valja

pamtiti odn. uzeti za primjer i kojima se ta funkcija više ne smije dodijeliti. Pobude mogu u tu svrhu doći «odozgo» (od države) ili «odozdo» (iz društva). Pritom je važna otvorena diskusija koja omogućava osvježćivanje sudionika. Pojedinačni rezultat rasprave se može promatrati kao pokazatelj stanja samosvijesti društva odn. kao pokazatelj za to koje orijentacije i nadalje vrše utjecaj. Upravo političarima mora biti jasno da se primjerice posjetom određenog mjesta bave simboličnom politikom. Svota tih simboličnih dijela može se dakle – uz pretpostavku da politika predstavlja volju građana – promatrati kao osnovni kanon idealne orijentacije jednoga društva.

Politička djela kao što su isprike žrtvama i simbolični činovi kao što su preimenovanje javnih trgova, uređenje spomeničkog mjesta i spomen-dana odn. ukidanje starih, koji utjelovljuju nepravični režim, prikladna su uz druge mjere za pružanje zadovoljštine žrtvama i novu orijentaciju društva.

3.4 Raspodjela monopola nad znanjem

Nakon promjene zločinačkog ili samo autoritarnog režima postoji znatna neravnoteža u raspolaganju nakupljenim monopolom nad znanjem: članovi obitelji ubijenih i «nestalih» osoba ne znaju gdje su odvedeni njihovi najbliži, bivši zatvorenici tko ih je oklevetao, a prislušivani građani kakve je informacije država sakupljala o njima. Žrtve terora i represije ne doznaju tko je odgovoran za represije prema njima, jesu li postojale naredbe i kojim strukturama se koristio režim.

Informacije, koje argumentiraju ovu neravnotežu u znanju, se više ne smiju tajiti. S jedne strane žrtve odn. njihovi najbliži imaju pravo doznati što se dogodilo s njima i tko je za to odgovoran. Moraju dobiti mogućnost istraživanja vlastite povijesti.

Na drugoj strani društvo mora doznati kakva su kršenja ljudskih prava počinjena, kojim se strukturama režim pritom koristio, koliko daleko seže kolaboracija i kakvi su oblici otpora postojali. Znanstvenici i novinari bi trebali dobiti pristup arhivima kako bi se temeljito pozabavili tim pitanjima. To je važno jer se u suprotnom mogu zatajiti činjenice i stvoriti mitovi o prošlosti kao instrumenti aktualne politike. Samo društvo, koje se kritički bavi vlastitom prošlošću, može prepoznati nove opasnosti i provesti strukturne mjere koje smanjuju mogućnost novih zločina i nove nepravde.

Ako se pristup do starog monopola nad znanjem i postupanje s njim ne kontrolira na demokratski način, kao takav ostaje u interesu stare elite: Osobe se mogu ucjenjivati ili klevetati, stare strukture u državi u društvu mogu dalje funkcionirati, a u građanstvu nesvjesno nastavljaju djelovati mentalni utisci.

Ako se nova država sama ne nalazi u posjedu starog monopola nad znanjem, mora osigurati pristup tome znanju i otvoriti pristup tome znanju pogođenim osobama, ako to zahtijevaju njihova prava.

Društva su kod pronalaženja i otključavanja bivšeg monopola nad znanjem ovisna o «insajderima», koji su sami sebe okrivili. Valja također uzeti u obzir da će taj stari kadar svoje znanje staviti na raspolaganje u potezima, proračunato i manipulativno.

Država ili skupine, koje raspolažu monopolom nad znanjem sakupljenim u svezi s represijama, imaju obvezu staviti to znanje na raspolaganje žrtvama odn. njihovim najbližim kao i pogođenom društvu, dakle otvoriti arhive i zajamčiti pogled u spise.

3.5 Kritičko novinarsko, znanstveno i umjetničko bavljenje prošlošću

U vremenima društvenog preobražaja dolazi do procvata publicistike i povijesnog istraživanja. Umjetnici tematiziraju do sada tabuizirane probleme u pjesmama i romanima, u kazališnim predstavama, filmovima, slikama, skulpturama i glazbi. Šutnja je prekinuta.

Malo toga se međutim dobiva ako taj proces osvješćivanja, ponovnog dobivanja svijesti i jezika ostane tek kratak uspon i ako ga se od početka sputava. Valja dakle njegovati neprekidan dijalog u društvu s više glasova, pluralističan i uz zaštitu osobnih prava. Neophodan preduvjet za to je osiguravanje pristupa činjenicama, dakle svim vrstama izvora. Znanost ovdje ima zadaću da razbije bijele mrlje i spriječi stvaranje mitova. Novinari se brinu za javno stavljanje u koštac s virulentnim pitanjima, a umjetnici na svoj način dovode društvo do izražaja. Sadašnje bavljenje opterećenom prošlošću može i samo postati predmetom kritičkih rasprava. Kritička povijesna znanost u tom kontekstu dobiva središnju ulogu.

Ovaj rad bi valjalo podržavati stvaranjem neovisnih spomeničkog mjesta, istraživačkih ustanova, radionica i stipendija. Pritom je važno da se ne radi izolirano, nego da se kultivira međunarodna razmjena – posebice s akterima iz država, u kojima već postoje iskustva za bavljenje prošlošću – i interdisciplinarna suradnja. Središnji izazov se sastoji u tome da se u rad ne uključe samo stručni krugovi ili zainteresirani, nego po mogućnosti i velik dio građanstva.

Znanstvenici, novinari i umjetnici trebaju ohrabrenje i podršku kako bi mogli neovisno i sa što je moguće većim utjecajem razviti društveni dijalog o do sada prešućivanim pitanjima napose u svezi s opterećenom prošlošću.

3.6 Podrška odgovarajućih kurikuluma za obrazovne ustanove

Prekid ili kontinuitet u društvenoj samosvijesti, dio koje je i način bavljenja prošlošću, pronalazi svoj izražaj i u obrazovnim sadržajima koji se posreduju u školama, strukovnim školama i na sveučilištima. Udžbenici iz povijesti, u kojima se nastavlja ignorirati čitave skupine građana, prikazivati diskriminacije bezazlenima, a zločine protiv čovječanstva prešućivati, nisu prikladni za stvaranje osvještene generacije.

Priča o nepravdi i nasilju ne smije se niti prešućivati niti uljepšavati. Valjalo bi tematizirati i oblike otpora protiv toga kao i ulogu emancipacijskih pokreta. Učitelji bi se trebali obrazovati na odgovarajući način i opremiti materijalom, koji će im omogućiti posredovanje činjenica, a učenicima vlastito, kritičko bavljenje dokumentima. Međunarodna povjerenstva za udžbenike bi trebala pomoći u sprječavanju jednostranosti prelaženjem izvan nacionalnog diskursa. Osim toga se zahtijevaju pedagoški koncepti, koji ne posreduju samo gradivo nego su u stanju i razviti empatiju za žrtve te podržavati otvorenu diskusiju. Natjecanja iz povijesti su dodatna ponuda podrške samostalnog bavljenja tabuiziranom poviješću.

Na sveučilištima bi valjalo uzeti u obzir da je opterećena prošlost dio znanosti i istraživanja.

Priča o nepravdi i nasilničkoj vladavini uključivo s oblicima otpora valja primjereno uzeti u obzir u nastavnom planu i programu škola, sveučilišta i drugih obrazovnih ustanova.

3.7 Pravna i psiho-socijalna rehabilitacija žrtava

Diskriminacija i proganjanje, zatvor i zlostavljanje ostavljaju kod žrtava teške tragove u duši i na tijelu. Time su pogođeni i svjedoci nasilja kao i ljudi, čiji najbliži su bili ozlijeđeni ili ubijeni tijekom represija. Zdravlje im je često oštećeno tijekom cijelog života, ostaju s ograničenim mogućnostima za obrazovanje i rad te osiromašuju. S time je većinom povezana njihova društvena marginalizacija.

Središnji dio svjesnog i kritičkog bavljenja kršenja ljudskih prava u prošlosti je rehabilitacija žrtava. U prvom redu je za to odgovorna država, u ime koje su službene osobe činile zločine odn. autoriteti koje su zlorabili svoju vlast. Državi valja pripisati i ilegalna kršenja ljudskih prava kada ta nije dovoljno poduzela da osobe u svojem

području vlasti zaštititi od napada. Zahtjevi za odštetom i reparacijom⁷ mogu se postaviti i prema obrtničkim poduzećima i drugim korporacijskim udruženjima.⁸

Prvi korak rehabilitacije sastoji se u ukidanju ranijih nepravednih presuda odn. u proglašavanju nezakonitim nepravednih mjera, koje su izvan suda provedene prema pojedincima ili čitavim skupinama. Taj čin valja promatrati kao prenosivi dug države.

Za formalnom rehabilitacijom moraju slijediti koraci, koji su prikladni «za postavljanje životnih uvjeta žrtava na stanje prije nasilnog čina».⁹ Ti koraci bi trebali biti:

- stvaranje uvjeta, koji omogućavaju povratak izbjeglica i deportiranih osoba iz egzila odn. progonstva bez izazivanja nove nepravde;
- povratak vlasništva odn. odgovarajuća odšteta (pogledajte 3.7.1 i 3.7.2.);
- podrška pri dobivanju mogućnosti odgovarajućeg zaposlenja;
- podrška pri traženju posla, pomoć pri stvaranju egzistencije;
- podrška psiho-socijalne reintegracije žrtava nasilja (pogledajte 3.7.3.);
- osiguranje besplatne medicinske skrbi;¹⁰
- naknada za pretrpljenu bol, naknada za nepravedno uhićenje, mirovine.

Ove mjere su zahtjev pravednosti. Ne predstavljaju privilegiranje žrtava, nego su štoviše prikladne za barem djelomično izjednačavanje prikraćenosti, do kojih je kod njih u usporedbi s ostalim građanstvom došlo zbog progonstva. Kada se na javnosti predstave na takav način, te usluge mogu postati gesta priznanja preživjelih žrtava.

Osnovni preduvjet za realizaciju ovih mjera je priprema odgovarajućih financijskih sredstava i izgradnja odgovarajuće infrastrukture uključivo sa savjetovalištim za žrtve. Djelotvorne mogu postati tek kada postoji interes društva za dobrobit žrtava.

Žrtve političkih represija imaju pravo na socijalnu i pravnu rehabilitaciju. Pod tim valja razumjeti mjere, koje su primjerene za pružanje pomoći žrtvama kod prevladavanja posljedica pretrpljene nepravde kao što je nepravedno uhićenje, oštećenje zdravlja, smanjenje mogućnosti obrazovanja i zaposlenja te zapljena vlasništva s perspektivom «izjednačavanja». Cilj je životne uvjete žrtava ponovno postaviti na stanje prije nasilnog čina i djelovati protiv njihove društvene marginalizacije.

3.7.1 Ublažavanje materijalnih šteta

⁷ Odšteta i reparacija u moralnom smislu nisu moguće; ovdje se koriste međunarodni pravni pojmovi.

⁸ Boven, Restitution, str. 353

⁹ REMHI-izvješće str. 353

¹⁰ Psihosocijalna i medicinska skrb žrtava pretpostavlja da su stvorene odgovarajuće ustanove s posebno osposobljenim osobljem.

Zapljena zemljišta, poduzeća, nekretnina, usjeva, stoke i drugog vlasništva imenuju represivni režim i paravojne udruge često kao instrumente diskriminacije čitavih skupina građana. U nekim slučajevima namjeravaju vlastodršci tim mjerama raspustiti dosadašnje socijalne strukture, a u drugim se radi samo o bogaćenju pljačkaške soldateske.

Ublažavanje time počinjene štete je zahtjev pravednosti prema žrtvama takvih napada. Osim toga može služiti i za ponovno uspostavljanje uništenih socijalnih odnosa unutar društva. Često je potrebno za djelovanje protiv osiromašenja pojedinaca i čitavih društvenih slojeva uzrokovanih otuđenjem.

To ublažavanje štete može se ostvariti vraćanjem. Ako je dobro, koje valja vratiti, uništeno ili je u međuvremenu prešlo u posjed druge osobe, koja nije bila sudionik u nepravdi, čijim vraćanjem nastala nova nepravda, može se dogovoriti i društveni kompromis o odštetama. Kako bi se moglo ocijeniti bi li vraćanje uzrokovalo novu nepravdu, valja na jednoj strani uzeti u obzir stupanj sudioništva profitera u nepravdi, a na drugoj strani vremenski razmak. Pritom valja razmisliti i o pitanju što bi za društvo značilo vraćanje odn. njegov izostanak.

Žrtve same su preslabe za provođenje ovog zahtjeva, jer pripadaju novoj eliti i tamo posjeduju dalekosežan utjecaj. U većini slučajeva trebaju podršku kako bi se stvorili učinkoviti mehanizmi za ostvarivanje njihove potrebe. Pritom dakako valja uzeti u obzir stvarne mogućnosti, koje nova država ima za pružanje restitucije i odštete. Djelotvorne, s pojedinim danostima usklađene sankcije pri neprovođenju dogovorenih mjera mogu povećati šanse za uspjeh.

Vlasništvo, koje je tijekom političkih represija bilo oduzeto svojim vlasnicima, mora se vratiti ili – ako to zbog ugrožavanja drugih nije moguće – na primjeren način nadoknaditi.

3.7.2 Odšteta

Odšteta u smislu reparacije prema žrtvama nasilja nije moguća. Unatoč tomu dobiva pružanje odštete značajnu funkciju. U konkretnom materijalnom priznavanju patnje, koje je usmjereno prema ublažavanju te patnje, nalaze svoj izražaj kako političko i moralno priznavanje tih patnji tako i preuzimanje političke odgovornosti za iste odn. za ublažavanje njihovih posljedica.

U međunarodnim konfliktnim konstelacijama je posebice svrsishodno da odštetu pruže oni koji se nalaze u političkom odn. pravnom kontinuitetu počinitelja. Političko prihvaćanje odgovornosti prema žrtvama ovdje dobiva veliko značenje.

Pružanje odštete sa strane onih, koji su politički odn. pravni slijednici počinitelja, važno je jer se u njemu dokumentira političko i moralno priznavanje nepravde nanesene žrtvama i preuzimanje odgovornosti za posljedice nanesene nepravde.

3.7.3 Podrška psihosocijalne reintegracije žrtava nasilja

Za psihosocijalnu reintegraciju žrtava nasilja potrebno je na jednoj strani pripremiti ponude individualne pratnje obrazovanih stručnjaka sa ciljem podržavanja procesa osobnog ozdravljenja, ponovne uspostave samopoštovanja i otvaranja novih mogućnosti života. Na drugoj strani se psihosocijalna reintegracija žrtava ne može predstaviti bez ponovnog javnog uvažavanja i prihvaćanja žrtava nasilja sa strane socijalnog okružja. Zajednički rad, usmjeren prema tom cilju, dodatno služi kao društvena prevencija nasilja.

Za psihosocijalnu reintegraciju žrtava nasilja potrebna je kako individualna tako i društvena podrška.

3.7.4 Zaštićene prostorije i otvoreni forumi za žrtve

Bitan element represija prema pojedincima ili skupinama u mnogim je slučajevima osuda na šutnju, koju počinitelji nameću preživjelim žrtvama. Time ih upleću u svoju mrežu konspiracije, u kojoj žrtve ostaju uhvaćene i nakon oslobađanja iz situacije neposredne ugroženosti. Cilj ovog postupka sa strane počinitelja je zadržati nadzor nad događajima i time osigurati utjecaj na budući razvoj.

I u društvima, u kojim nema stvarne osude na šutnju, sugrađani često sreću žrtve s ravnodušnošću ili čak i odbijanjem tako da one zanjeme.

Zbog toga je razgovor o pretrpljenoj nepravdi jedna vrsta oslobađanja. Kako bi se žrtvama omogućilo da nauče razgovarati o pretrpljenim nepravdama, potrebne su zaštićene prostorije odn. interni forumi, u kojima je moguća nesmetana međusobna razmjena. U drugom koraku mogu se žrtvama, ako to žele, dati na raspolaganje javni forumi u kojima se mogu izjasniti prema ostalom društvu. Pritom je važno da se žrtve

ne promatra kao osobe vrijedne žaljenja nego kao osobe koje imaju za priopćiti nešto relevantno za društvo.

Zaštićene prostorije i javni forumi žrtvama bi trebale pružiti prigodu za razgovor o pretrpljenoj nepravdi i za doživljavanje uvažavanja.

3.8 **Odgovarajuće postupanje s umrlima i grobovima žrtava**

Pogubljenja spadaju u najgora kršenja ljudskih prava. To se posebice tiče izvanzakonskih pogubljenja. Postupanje s umrlima često svjesno ili nesvjesno odražava brutalnost nasilnog djela i nastavlja ga u specifičnom obliku. Nasilno postupanje s umrlima, koje dolazi do izražaja u nestajanju, sakaćenjem ili anonimiziranjem leševa, često je usmjereno direktno prema pripadnicima obitelji ili skupini, kojoj umrli pripadaju. Pripadnici obitelji doživljavaju takav postupak kao duboku nesigurnost i obeshrabrenje, koje u mnogim slučajevima – posebice ako je sudbina ubijene osobe nerazjašnena – dovode do trajnog stanja traumatske nesigurnosti.

Vlasti stoga moraju razjasniti te sudbine, na dogovarajući način informirati nasljednike i prema potrebi izdati smrtovnicu. Članovima obitelji osim toga moraju dati podršku pri ekshumaciji i pogrebu. Truplo ili mjesto, na kojem je pokopano, često se ne mogu više identificirati. Tada se nasljednicima, ovisno o kulturnom i religijskom ritualu, treba pružiti mogućnost određivanja mjesta, na kojem se želi sjećati ubijene osobe. To vrijedi i kada su počinitelji izbrisali sve tragove.

Pravo na dostojan pokop u načelu vrijedi za sve umrle neovisno o njihovu ponašanju za vrijeme života. Glede pokopa počinitelja valja uzeti u obzir da način pokopa ni u kojem slučaju ne smije imati oblike herojskog veličanja koje bi moglo povrijediti osjećaje žrtava.

Umrli imaju pravo na dostojan pokop. Nasljednici pogubljenih osoba imaju pravo na informaciju o sudbini ubijenog, na smrtovnicu, na ekshumaciju i pokop leša i na osobno mjesto spominjanja na umrloga.

3.9 **Ponovno dobivanje etničkog, religijskog i kulturnog identiteta**

Nacionalna, etnička i religijska identifikacija često se odlikuje velikom mjerom ambivalencije. Na jednoj strani tvori okvir za političku i kulturnu samosvijest dok se u tim vlastitim slikama istodobno mogu nalaziti visoko problematične neprijateljske slike i

omalovažavanja drugih skupina. U pravilu se između dotičnih skupina nalazi struktura odnosa, koja se samo odražava u slučajevima eklatantne asimetrije na svim stranama kroz udio počinitelja i žrtava. Kulturne i religijske manifestacije «suprotne skupine» se pritom stiliziraju kao simboli vlastitog doživljaja nepravde i nasilja, koji osjetno narušavaju sliku samoga sebe.

Naposljetku se zbog toga kod kršenja ljudskih prava etničkih, religijskih ili kulturnih skupina, koje često uljepšano označavamo kao «čišćenja», često obeščašćuju ili uništavaju ljudi sami i sve što utjelovljuje njihovu kulturu: povijesne zgrade, religijske ustanove, groblja, knjižnice i arhivi. Zamjena nekadašnjih imena mjesta i polja, uklanjanje nacionalnih simbola i običaja kao i zabrana uporabe jezika dopunjavaju instrumentarij istrjebljenja.

Stoga valja poduzeti odn. podržati sve mjere, koje su prikladne za postavljanje napadnute skupine u stanje ponovnog dobivanja kulturnog identiteta:

- osnivanje religijskih općina, kulturnih udruga ili drugih društava koje služe samoorganiziranju prema državno-pravnim načelima;
- izgradnja uništenih povijesnih zgrada i kulturnih ustanova kao i podizanje novih;
- (ponovno) uređenje groblja;
- novo osnivanje knjižnica i arhiva, po mogućnosti s doprinosima dotičnoj kulturi iz inozemstva;
- osnivanje instituta za istraživanje povijesti i kulture te kazališni centri za njegu kulture dotične skupine;
- nastava na materinskom jeziku iz povijesti i kulture skupine;
- mogućnost vraćanja starih imena mjesta i polja (eventualno i dvojezično imenovanje);
- ukidanje zabrane identifikacijskih simbola i običaja.

Kod povratka prognanika i samosvjesnog nastupa nekadašnjih proganjanih skupina može doći do odbijanja sa strane drugih narodnih skupina i/ili do radikalizacije pa sve do prekoračenja ovlasti sa strane nekadašnjih ugroženih osoba. Vlada se u takvom slučaju mora pobrinuti za deeskalaciju; međunarodni promatrači mogu kod takvog procesa biti od pomoći.

Sve navedene mjere ne oslobađaju nekadašnju proganjanu skupinu od obveze podvrgavanja vlastitog etničke odn. nacionalne samosvijesti samokritičnoj refleksiji. Pritom se posebice u svezi sa simbolima i običajima mora postaviti pitanje, u kojoj mjeri druge narodne skupine te simbole i običaje mogu u svjetlu vlastitog doživljaja patnje osjećati kao provokaciju. Odnos između različitih skupina valja dugoročno razviti na takav način koji omogućava suživot unutar skupine. Kulturna i socijalna rekonstrukcija proganjanje skupine je u tom kontekstu potreban prvi korak.

Etničke, religijske ili kulturne skupine, koje su postale žrtve nepravde i nasilja, imaju pravo na ponovno dobivanje vlastitog identiteta uz pomoć vlastitih socijalnih, kulturnih i religijskih ustanova kao i svoga jezika, svoje povijesti, svojih običaja i simbola. Istodobno se pozivaju da kod daljeg razvoja vlastite samosvijesti samokritički razmišljaju o perspektivama svojih susjeda.

3.10 Kaznenopravni progon počinitelja

Ubojstvo, uklanjanje, mučenje, seksualno nasilje, tjelesne ozljede i drugo ponižavajuće postupanje uvijek znače i tešku povredu osjećaja za pravo. Žrtvama se oduzima svaka sigurnost, a društvom vladaju nasilje i strah. Počinitelji i njihovi simpatizeri osjećaju da imaju pravo dokle god posjeduju vlast. Prikrivanje njihovog djela, tragove kojeg često nastoje izbrisati, međutim pokazuje da i oni poznaju prava progonjenih osoba.

Osobe, koje su odgovorne za kršenje ljudskih prava, koje su ih planirale ili provodile, bi stoga trebale odgovarati pred sudom. Pritom valja

- doprinijeti otkrivanju istine,
- ojačati razlikovanje pravde i nepravde u javnoj svijesti,
- izoštriti svijest o individualnoj odgovornosti za kažnjiva djela.

Pritom počiniteljima treba pružiti mogućnost, da «se stave u koštac s prošlošću, ponovno pronađu vlastiti identitet i uspostave odnose sa žrtvama i društvom.»¹¹

Društvo samo se usmjerava prema osudi kažnjivih djela odn. provođenju prava, jer u suprotnom slučaju osnovna sigurnost, koja proizlazi iz vladavine državno-pravnih zakona, ostaje narušena pri čemu se sa strane države daje signal da je nasilje isprobano sredstvo za provođenje vlastitih interesa. Od društva se istodobno zahtjeva da u sporu s počiniteljima razvije diferencirani pogled na različite oblike činidbe kaznenih djela. Prebrzo i uopćeno kažnjavanje srednjoročno je štetno za ponovnu uspostavu osjećaja za pravo.

Jedno od najvažnijih pitanja, koje se nakon promjene režima postavlja u svezi s pravnim razračunavanjem s prošlošću, jest prema kojim zakonima se vode postupci protiv počinitelja. Do sada su razvijeni i u praksi provedeni različiti modeli; tako na primjer korištenje okolnosti da diktatori s vremena na vrijeme krše vlastite, često samo deklamatorske zakone. Državnopravno načelo zabrane povratnog djelovanja i pozivanje na samovoljne državne zakone, koji su vrijedili za vrijeme činidbe kažnjivog djela, znatno su otežavali kazneno gonjenje. S ustanovom Međunarodnog suda za

¹¹ REMHI-izvješće str. 361

Ljudska prava će se možda pokazati put iz ove problematike, jer se time stvara instancija za provođenje zajamčenih međunarodnih ljudskih prava glede već počinjenih kaznenih djela koja se u nacionalnom državnom okviru nisu mogla progoniti. Kod kaznenih postupaka pred nacionalnim sudovima poziv međunarodnih promatrača je prikladan korak za davanje podrške državnom postupku.

Kršnja ljudskih prava valja istražiti sudskim putem, a počinitelje se mora pozvati na odgovornost uz pridržavanje međunarodnih standarda ljudskih prava.

3.11. Integracija počinitelja i suputnika

Posebice tamo, gdje neposredni počinitelji, «indirektni počinitelji» (uživatelji i promatrači) kao i suputnici predstavljaju značajan dio građanstva, postoji s druge strane kaznenog progona potreba za njihovom integracijom u novo društvo. U slučaju radikalne promjene režima te se osobe konfrontiraju s vlastitim oduzimanjem vlasti. Ponekad ulogu igra i fiksiranje na određenu ideologiju i određeni običaj – kao primjerice naklonost nasilnom djelovanju. Povijesni «gubitnici» se rado ne predaju, udružuju se kako bi se međusobno podržavali u provođenju osвете ili kako bi pričekali priliku za «povratak» odn. radili na njemu.

Demokratsko društvo se ne može i ne smije dopustiti isključivanje većih skupina osoba. Isključivanje počinitelja i suputnika moglo bi dovesti do stvaranja supkulture, koja bi mogla ugroziti mladu demokraciju. Kod integracije počinitelja i suputnika se dakle u velikoj mjeri radi o zaštiti civilnog društva u izgradnji, u samosvijest kojeg međutim spada i ljudsko ophođenje s tom skupinom ljudi.

Za njihovu integraciju potreban je širok spektar mjera:

- ispitivanja o vlastitoj prošlosti s ciljem pružanja podrške kritičkog razračunavanja s njome;
- javni diskusijski forumi o temama novije povijesti, u kojima postoji mjesto i za konkurentna gledišta – što naravno valja jasno razlučiti od propagiranja starog režima;
- ponuda alternativa dekonstrukcijskim mrežama počinitelja;
- terapijske ponude traumatiziranim počiniteljima, ali i ponude razgovora s osobama koje su promjenom političkih odnosa izgubile svoj stav;
- pedagoški programi za praćenje onih, kojima su oduzeti korijeni, kao što su primjerice bivša djeca-vojnici, u okviru kojeg pogođeni mogu izgraditi vlastiti osjećaj vrijednosti; valjalo bi ih uvesti u zaposlenje koje i tim osobama nudi stvarnu alternativu njihova nekadašnjeg života.

- poziva na pružanje reparacije žrtvama u moralnom (isprika), socijalnom (usluga) ili financijskom obliku;
- profesionalna (re)integracija.

Do integracije u svakom slučaju ne može doći bezuvjetno – osobe, o kojima je ovdje riječ, moraju prihvatiti zabranu zločinačkih organizacija, njihovih simbola, pisama itd. i uništavanje odgovarajućih mreža. Trebalo bi im objasniti da se neće tolerirati omalovažavanje ljudi i odgovarajuća propaganda, te da će se takva djela, koja su počinjena u prošlosti, točno imenovati i osuditi. Zakonski bi im valjalo pružiti prostor za osobno sagledavanje, pokajanje i novi početak.

Težnja za integracijom počinitelja i suputnika stoji u napetom odnosu prema zahtjevu za promjenom elite i kaznenopravnom progonu. Nužni su svi ovi koraci. Svaki od njih se međutim mora individualno provjeriti i izbalansirati u društvu.

Društvo se mora potruditi da integrira što više direktnih i indirektnih počinitelja nepravde te se stoga poziva da provede odgovarajuće mjere kao što su ankete, javni forumi, terapijske ponude, skrb i ponuda reparacije. Pritom se ne smije onemogućiti cilj da se teško opterećene osobe oslobodi od izričite odgovornosti.

3.12. Međunarodno promatranje i podrška

Ako je država, u kojoj se provodi promjena sustava, tijekom staroga režima agresivno nastupala u vanjskoj politici, ta promjena se u međunarodnom smislu po mogućnosti provodi sui genere, dakle uz podršku te eventualno uz angažiranje međunarodnih aktera.

Međunarodna povjerenstva, primjerice povjerenstvo za istinu o Gvatemali, ili međunarodni sudovi mogu podržavati i obnovu internih razračunavanja i represija.

Kritičko razračunavanje društva s vlastitom poviješću nepravde uvijek je teško i dovodi do kontroverzi. Ponekad se promjena režima provodi samo na površini, što ima posljedice u sprječavanju demokratskih razvoja i u aktualno krhkoj situaciji ljudskih prava.

Načelno je od pomoći međunarodna podrška procesima demokratizacije u zemlji; u konkretnom slučaju to znači ocijeniti gdje se mogu iskoristiti resursi unutar društva, gdje je potrebna podrška konstruktivnim nastojanjima, a gdje politički pritisak.

Međunarodni nadzor, podrška, a prema potrebi i politički pritisak pružaju široku paletu diplomatskih nastojanja, i to na svim društvenim razinama u svezi sa svim gore spomenutim preporukama; mogu se dakle odnositi na zahtjev za uvođenjem osnovnih

državnopravnih načela, ubrzavanjem pravnog kažnjavanja počinitelja, rehabilitacijom žrtava i novom orijentacijom društva.

Ta nastojanja mogu primjerice imati sljedeće oblike:

- pravno savjetovanje u zakonodavnim projektima;
- reakcije na ponavljanje prekršaja u parlamentu;
- obrazovanje policijskih službenika;
- prigovor pri kršenju prava žrtava odn. pri drugim kršenjima ljudskih prava;
- znanstvena razmjena kod projekata za istraživanje represivne povijesti i prevladavanje njezinih posljedica;
- podrška međunarodnim NGO-projektima, koji mogu djelovati na društvo;
- izvješćivanje medija o svim tim pitanjima.

Pritom je važno da se dijalog ne oblikuje kao pouka nego kao međusobna razmjena pri kojoj uče svi sudionici. Ne smije se podcijeniti ni djelovanje signala koje ovisi o tome s kime se državnik iz inozemstva, koji je gost u tranzicijskoj državi, susreće, a s kime ne. Nositelji ovih aktivnosti mogu biti nevladine organizacije (iz druge države ili međunarodne), strane državne ustanove ili međunarodne institucije (UN, OSZE, OAU, OAS itd.).¹²

Dok se zadaće državnih i nedržavnih organizacija nalaze prije svega u području zakonodavne, sudbene i izvršne vlasti, izazovi za društvene ustanove nalaze se u organiziranju otvorenih rasprava, zahtijevanja i nadzora državnih aktivnosti u smislu zaštite ljudskih prava te oživljavanju programa u korist nekadašnjih žrtava i demokratizacije društva.

Međunarodni akteri (kao što su primjerice organizacije Ujedinjenih naroda i međunarodne nevladine organizacije) i strani partneri bi razračunavanje s kršenjima ljudskih prava u prošlosti i demokratizacijski proces u zemlji trebali promatrati i podržavati na svim razinama društva.

¹² O crkvama kao međunarodnim organizacijama i njihovim mogućnostima bit će riječ u posebnom poglavlju.

4. Crkve i crkvene zajednice kao akteri pomirenja¹³

Sve prethodne tvrdnje valja još jednom na poseban način staviti u odnos prema crkvama, njihovim ustanovama i djelima. Crkve i crkvene zajednice podložne su istim iskušenjima i mehanizmima kod ophođenja s nepravdom i njezinim posljedicama kao i društva. Crkveni govor o pomirenju i o ophođenju s prošlošću i sadašnjošću opterećenom nasiljem ne događa se s pozicije neopredijeljenosti nadpovijesnog čuvara nego s pozicije svjesnog suvremenika. Svjetski uvažavano priznavanje krivnje, koje je papa Ivan Pavao II u ožujku 2000. godine predložio za Katoličku crkvu, vodi u tom smjeru.¹⁴ U svezi s time puni zahvalnosti sagledavamo bogatu tradiciju hrabrog i plodonosnog svjedočanstva. U mnogim kontekstima, napose onima o grijehu muškarci i žene, misionari crkve, krenuli su opasnim putem pobjede nad nasiljem i pomirenjem. Njihov primjer i njihova iskustva tvore temelj i pozadinu naših razmišljanja. Nužnost neprestanog samokritičkog preispitivanja naših djela pritom spada u bitne spoznaje koje možemo naučiti.

Za vjerodostojnost i autoritet crkvenih tvrdnji i djelovanja Crkve ova praktična spoznaja je od središnjeg značaja. Samo onaj tko konkretno prizna i pozabavi se s vlastitom prepletenošću odn. upletenošću u odnose s vlasti može biti vjerodostojan svjedok kod pobjede nad nasiljem. Pred pozadinom specifične strukture i problematike pomirbenih procesa bitno značenje dobiva pitanje o vjerodostojnosti aktera. Radi se naime o tome da se u kontekstu doživljaja nasilja mora ponovno uspostaviti poljuljano povjerenje mnogih ljudi u Crkvu. Ovisno o konkretnoj povijesnoj situaciji se ovo pitanje postavlja različitim žurnošću odn. oštrinom. Naposljetku se mora utvrditi da je razjašnjenje upletenosti u nasilje i obilježenosti nasiljem i njezinim posljedicama potrebno i kada se crkve nalaze u situaciji progona.

Nesumnjivo teška i bolna pitanja se napose nakon faza represije često doživljavaju kao nastavak progona i kao takva odbijaju. Kritička pitanja o upletenosti i neizlječivom pečatu pogođene osobe prečesto razumiju kao uopćenu sumnju u njihove patnje. Subjektivnim prenaglašavanjem uloge žrtava i patnji postoji opasnost da se udjeli počinitelja izgube iz vidokruga. Ponekad se događa da se potrebna kritička pitanja o sistemski suodnosima slušaju samo teškom mukom.

U tom kontekstu može se odrediti niz tipičnih obrazaca reakcije odn. argumentacije, koji su usko povezani među sobom.

¹³ O teološkoj raspravi pogledajte Heinrich, Axel: Schuld und Versöhnung. Zum Umgang mit belasteter Vergangenheit in systematisch-theologischen und pastoral-praktischen Diskursen seit dem Zweiten Vatikanum, Bonn 2001.

¹⁴ Vidi: Sjećanje i pomirenje: Crkva i pogreške u njezinoj prošlosti (niz: Novi kriteriji 2), Einsiedeln/Freiburg: Johannes 2000.

- Uz upućivanje na mistički i posvećeni karakter crkve uopćeno se niječe relevantnost samokritičkog bavljenja crkvom kao institucijom.
- Mučenicima se daje funkcija dokaza bezgriješnog ponašanja crkve. Crkva se u svojoj ukupnosti poistovjećuje s mučenicima.
- Počinitelji se individualiziraju.

Time se povremeno olakšava pastoralni pristup počiniteljima. Istodobno međutim postoji tendencija podrške traženja mira s počiniteljima na štetu žrtava. Ako se počinitelja većinom promatra sa stajališta njegovih osobnih stega i potreba, a zataji systemske strukture, u kojima je djelovao, postoji opasnost da konkretni uvjeti i posljedice njegova djela prijeđu u pozadinu na žrtvama neuvjerljiv način. Cijena takve reintegracije počinitelja je trajno narušavanje povjerenja sa strane žrtava i njihovih slijednika. Razumijevanje povezanosti nasilja osim toga ostaje površno.

Ovaj obrazac «kolektivizacije» poželjnih ostvarenja i «privatizacije» zakazivanja jednostavno se mogu pročitati kao pokušaj otupljivanja kritičkoga potencijala, koji upozorava na promjene. S obzirom na nužna razračunavanja valja razviti odgovarajuću jezičnu sposobnost. Koliko god se često modus oštre i beskompromisne tužbe čini razumljivim, on u mnogim situacijama, napose u situacijama međugeneracijskog dijaloga, ometa nastavak razmjene. Treba dakle izdržati neugodnu napetost između otkrivanja istine o objektivnim razlozima, okolnostima i posljedicama nasilja te subjektivnim shvaćanjima i obrazloženjima i prema mogućnosti je učiniti plodonosnom za budući suživot bez odstupanja od načela istinitosti. Pritom je važno razviti diferencirani pogled za različite udjele različitih skupina, osoba i odgovornih osoba u crkvi.

Središnja zadaća za crkve i crkvene zajednice sastoji se u djelotvornom i dugoročnom, solidarnom zastupanju žrtava.

S obzirom na činjenicu da su oni, koji su najjače pogođeni nasiljem ujedno i najslabiji, posebice je važno praćenje i podrška žrtava sa strane crkve. Crkve bi morale biti prostor, u kojem na primjeren način mogu na dnevni red doći teški prekršaji. Crkve bi se time trebale suprotstaviti razvoju u kojem se žrtve iznova marginaliziraju, a time na novi način produljuje njihov doživljaj nasilja. Važno je da se crkve prošire glasove žrtava posebice u političkim raspravama. Time društvu, koje se zbog prevladavanja vlastitog pečata nasilja ne smije odreći perspektiva žrtava, pružaju bitnu uslugu. U nastojanju prevladavanja nasilja moraju crkve zbog vlastitog poslanstva uključiti i kritičko praćenje počinitelja. Njihovo djelovanje je na poseban način usmjereno prema jačanju unutar društvene spremnosti na pomirenje.

Crkveni mirovni rad se u razračunavanju s nasilnim konfliktima i njihovim posljedicama osim toga nalazi pred posebnim izazovom zauzimanja kritičke distance prema religijskom preuveličavanju tih konflikata.

U konfliktnim konstelacijama uvijek se opažaju nastojanja politike da svojim pojedinačnim interesima pomoću funkcionaliziranja religijskih osjećaja i simbola pribavi veće značenje. Tomu sa strane osoba pogođenih nasiljem odgovara potreba za fundamentalnim smislenim tumačenjem doživljaja nasilja. S obzirom na egzistencijalni karakter doživljaja nasilja dobivaju religijski obrasci tumačenja u tom kontekstu posebnu privlačnost. Od crkava i crkvenih zajednica se u toj situaciji zahtjeva da kritički pogledaju u pozadinu tendencija prevelikog religijskog veličanja žrtava i spremnost na žrtvu kao i tendencija demoniziranja počinitelja. To vrijedi također za stavljanje u koštac s političkom retorikom pomirenja. Zbog primjerene društvene ali i specifično religijske jezične sposobnosti valja se odlučno suprotstaviti pseudoreligijskim argumentacijama, koje na neugodan način djeluju kao legitimacija nasilja, i površinskoj retorici pomirenja koja ne spominje stvarne uzroke i posljedice nasilja. Ovisno je štoviše od praktične senzibilnosti crkvenih aktera u bavljenju tematikom.

Za bolne procese društvenog obrata od velikog je značaja konkretno samokritično svjedočanstvo crkava i crkvenih zajednica.

Tamo, gdje ga nema, crkve brzo postaju dio problema, a ne rješenje. Ako se štoviše ozbiljno, vjerodostojno i pouzdano ne trude otvoriti primjeren konkretan društveni horizont razgovora o nasilju, krivnji, zatajenju i oprost, u velikoj će mjeri promašiti svoju apostolsku zadaću.

4.1 Preporuke za bavljenje opterećenom prošlošću Katoličkoj crkvi u Njemačkoj

Preporučuje se da se Katolička crkva u Njemačkoj u svojim ustanovama, udrugama i socijalnim ustanovama intenzivnije i sistematičnije nego do sada bavi procesima obrade povijesti opterećenom nasiljem i krivnjom. Crkva pritom uz to treba postati povezujući zagovornik povijesno neobeštećenih. Protiv svakodnevnih tendencija površinske «normalizacije» valja zbog trajnog mira u društvu ustrajno postavljati otvorena pitanja.

4.1.1 Razračunavanje s problemima njemačke prošlosti

U njemačkom primjeru valja spomenuti oba centralna kompleksa razračunavanja s nacionalsocijalizmom i vladavinom SED. Dok je u međuvremenu kritičko bavljenje nacionalsocijalizmom i njegovim posljedicama u većoj mjeri doživjelo institucionalizaciju, a uz to posjeduje i značajan lobi, to još ni u kojem slučaju ne vrijedi za razračunavanje s vladavinom SED. Može se štoviše tvrditi da na nju, kao što je to postalo vidljivo kod mnogih nastojanja u amandmanima na Zakon o dokumentima službe državne sigurnosti (StUG), vrši pritisak. Istodobno i tipično nema dostatnih ponuda psihosocijalne skrbi SED-žrtava.

Stoga se preporučuje

- kritičko i sistematsko praćenje amandmana StUG kao i razvoja pitanja odštete sa strane crkve.
- u okviru Karitasa pružiti ponude psihosocijalne skrbi ljudima, koji još i danas trpe od posljedica nasilja (to posebice vrijedi za žrtve SED-vladavine) kao i odgovarajuće mjere kvalifikacije.
- unutar crkvene pokrajine stvoriti i odrediti institucionalno mjesto za trajno bavljenje o aktualnim pitanjima – između ostalog o ulozi crkve u DDR-u. Za otvorena pitanja nasljeđa nacionalsocijalizma i SED-vladavine potrebna je institucionalna domovina. U razgovoru moraju jače doći do izražaja znanstvena, politička i socijalna iskustva u tom razračunavanju, a time ujedno i crkveni glasovi.
- putem pomirbenih zaklada dodatnim sredstvima financijski podržavati projekte koji se bave obradom SED-vladavine¹⁵,
- uzevši u obzir vjerodostojnost crkve uz uključivanje «Povjerenstva za suvremenu povijest» poduzeti dalje napore u razjašnjavanju uloge Katoličke crkve za vrijeme nacionalsocijalizma i II. svjetskog rata te u DDR-u.
- pomoću ploča na ustanovama podsjetiti se na deportirane i ubijene u crkvenim bolnicama i psihijatrijskim ustanovama za vrijeme «programa eutanazije».
- osigurati kontinuiranu djelatnost pomirbenih zaklada nakon isteka njihovog dosada planiranog rada kako bi se odgovarajuće projekte nastavilo financijski i konceptualno podržavati.
- s obzirom na preostalo visoko značenje, koje se dodjeljuje spomen-mjestima (na nacionalsocijalizam i SED-vladavinu) kao i povijesnim raspravama te osobnom

¹⁵ Pomirbena zaklada je osnovana u okviru crkvenog bavljenja odštetom prisilnih radnika u crkvenim ustanovama tijekom II. svjetskog rata. Služi za podržavanje mjera, koje na različit način jačaju procese pomirenja u Europi i institucionalno je pridružena Biskupskoj socijalnoj ustanovi Renovabis. Ostale informacije na www.renovabis.de

- prevladavanju, provjeriti u kojem obliku se mogu pružiti pastoralne ponude u kontekstu rada spomeničkog mjesta.
- doprinostiti podršci Maximilian-Kolbe-ustanove.

4.1.2 Podrška razračunavanja s opterećenom prošlošću u drugim kontekstima

Zbog gore spomenutih razloga se preporučuje da crkvene ustanove svoje mogućnosti intenzivnije i sistematičnije nego dosad crpe za podršku razračunavanja s opterećenom prošlošću. Trebalo bi pokriti i nužne potrebe za treningom i osposobljavanjem. Posebice se predlaže

- da se stvore mjere treninga i daljeg obrazovanja nositelja iz partnerskih država te radnika i radnica u crkvenim pogonima i ustanovama (eventualno kao program raskrinkavanja ili u sudjelovanju sa spomeničkim mjestom).
- putem Njemačkog povjerenstva Justitia et Pax i socijalnih ustanova podržavati regionalne konferencije i kontakte kao i kontinuiranu međunarodnu razmjenu pitanja o primjerenom bavljenju opterećenom prošlošću.
- jače podržavati potrebne kvalifikacijske mjere za pripremu traumatiziranih osoba.
- provjeriti, s kojim međunarodnim partnerima se može osnovati redovit međunarodni forum za razmjenu dotične problematike, perspektiva i struktura međusobne podrške.

4.1.3 Jačanje međunarodnih pravnih standarda kod postupanja s umrlima i grobovima

U skladu sa značenjem spomeničkih mjesta i groblja, opisanom u poglavlju 3.8, valjalo bi ispitati kako se primjerice u nastavku postojećih bilateralnih sporazuma o ratnim grobovima mogu stvoriti međunarodni pravni standardi za jamčenje prikladnog postupanja s umrlima, za osiguranje groblja i mjesta sjećanja, slobodnog pristupa do njih kao i najširem mogućem razjašnjenju o prebivalištu slijednika. S obzirom na posebnu osjetljivost crkve ali i crkvenih zajednica općenito na značenje ritualnog ophođenja sa smrću dobiva crkva posebnu ulogu kao zagovornica tih pitanja.

5. Zaključna napomena

Ovdje spomenute preporuke plod su dugogodišnjih i intenzivnih rasprava. Njemačko povjerenstvo *Justitia et Pax* doduše ništa manje nije svjesna prolaznosti svojih preporuka. Upravo zbog pozadine trajnih posljedica njemačke prošlosti opterećenje nasiljem ove preporuke shvaća kao ponudu, temeljem koje želi stupiti u dijalog s naslovnicima kako bi njihova iskustva i kritiku uzelo u obzir u daljem radu. Ove preporuke su svjesno uopćene te im je zbog toga potrebna specifična provedba u pojedinačnim zemljama. Ako bi se preporuke shvatile kao puku uputu za uporabu pri bavljenju opterećenom prošlošću, značilo bi to da se nije razumjela naša želja. Implementacija elemenata, koje smo definirali, treba u pojedinim kontekstima fantaziju, a često i hrabrost sudionika. U svakom društvu se u tom procesu može doći do iskustava, koja drugim društvima mogu biti od velike koristi. Njemačko povjerenstvo *Justitia et Pax* bi stoga veselilo kada bi primatelji ovo izvješće dalje razvijali na temelju vlastitih iskustava.

6. Privitak

6.1 **Međunarodne konvencije:** Pravila o ponovnom uspostavljanju o dostojanstvu žrtava

Opća deklaracija o ljudskim pravima (1949), čl. 8

«Svatko ima pravo na djelotvornu odštetu putem nadležnih domaćih sudova zbog djela kojima su povrijeđena njegova temeljna prava zajamčena ustavom ili zakonom.»

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966), čl. 2 (3)(a)

«Svaka država stranka ovoga Pakta obvezuje se osigurati da svatko čija su ovdje priznata prava i slobode povrijeđeni raspolaže djelotvornim pravnim sredstvima žalbe, čak kad bi tu povredu počinile osobe koje su djelovale u službenom svojstvu...»

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966), čl. 9 (5)

«Svatko tko je neopravdano uhićen ili zatvoren ima pravo na odštetu.»

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966), čl. 14 (6)

«Kada se konačna kaznena presuda kasnije poništi ili kada je dano pomilovanje zbog toga što nove ili novootkrivene činjenice pokazuju da je došlo do sudske zablude, osoba koja je izdržala kaznu na osnovi te presude ima pravo na odštetu u skladu sa zakonom ako se ne dokaže da se nepravovremeno priopćenje činjenice u cjelini ili djelomično ima njoj pripisati.»

Međunarodni sporazum o uklanjanju svakog oblika rasne diskriminacije (1965), čl. 6

«Države članice osigurat će svakoj osobi pod svojom jurisdikcijom stvarnu zaštitu i pravo na žalbu te pravna sredstva pred nacionalnim sudovima i ostalim nadležnim državnim tijelima protiv svih djela rasne diskriminacije koja bi, suprotno ovoj Konvenciji, povrijedila njezina individualna prava da od ovih sudova traži zadovoljenje ili pravednu i odgovarajuću naknadu za svaku štetu koju bi mu se mogla nanijeti takvom diskriminacijom.»

Sporazum protiv mučenja i drugih okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kazne (1984), čl. 14(1)

«Sve države potpisnice u svom pravnom sustavu jamče žrtvi mučenja pravo da dobije odštetu i da bude pravedno i adekvatno obeštećena, uključujući tu i sredstva potrebna

za njen što potpuniji oporavak. U slučaju da žrtva umre od posljedica mučenja, njezini nasljednici imaju pravo na odštetu.»

Sporazum o pravima djeteta (1989), čl. 39

«Država se obavezuje da djeci koja su žrtve oružanih konflikata i djeci koja su bila mučena, zapostavljena, iskorištavana i zlostavljena osigura odgovarajuću brigu ciljem njihovog oporavka i socijalne integracije.»

6.2 Odabrana literatura

Arenhövel, Mark, Demokratie und Erinnerung. Der Blick zurück auf Diktatur und Menschenrechtsverbrechen. Frankfurt a.M. 2000

Boven, Theo van, The Right to restitution, Compensation and Rehabilitation for Victims of Gross Violations of Human Rights and Fundamental Freedoms. In: State Responsibility and the Individual: Reparation in Instances of Grave Violations of Human Rights, ed. by A. Randelzhofer and C. Tomuschat, The Hague 1999, S. 339-354

Gerechter Friede. Hrsg. v. Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz, Bonn 2000

Grande, Dieter (Hg.), Ohne Erinnerung keine Versöhnung. Ansätze und Überlegungen zu einer Charta Memoriae. Dokumentation eines internationalen Workshops in der Gedenkstätte Buchenwald. Bonn 1999

Grande, Dieter (Hg.), Der deutsch-deutsche Umgang mit der SED-Vergangenheit. Perspektiven kirchlichen Handelns. Dokumentation eines Workshops in der Forschungs- und Gedenkstätte Normannenstrasse in Berlin. Bonn 2001

Guatemala: Nie wieder – Nunca más. Bericht des Interdiözesanen Projektes Wiedergewinnung der geschichtlichen Wahrheit. Hrsg. v. Recuperación de la Memoria Histórica REMHI und Menschenrechtsbüro des Erzbistums Guatemala ODHAG, Aachen o.J. (Originalausgabe Guatemala 1998)

Hayner, Priscilla B., Fifteen Truth Commissions – 1974 to 1994. A Comparative Study. In: Human Rights Quarterly, Nov. 1994

Huyse, Luc, Reparation as a Dimension of Transitional Justice. In: Expert Seminar on Reparation for Victims of Gross and Systematic Human Rights Violations in the Context of Political Transitions. Leuven, 10 March 2002, S. 54f

Jaspers, Karl, Die Schuldfrage. Heidelberg 1946

Paris, Erna, Vergangenheit verstehen. Wahrheit, Lügen und Erinnerung. Berlin, München 2000

Schwan, Gesine, Politik und Schuld. Die zerstörerische Macht des Schweigens. Frankfurt a.M. 1997

Wahrheits- und Versöhnungskommission Südafrika. Das Schweigen gebrochen „Out of the Shadows“. Geschichte – Anhörungen – Perspektiven. Frankfurt a.M.2000